

חלקם של בני עדות המזרח ב"מגש הכסף" / משה גבעתי

הקדמה

במסגרת לימודי לתואר שני בחוג להיסטוריה של עם ישראל, בחרתי בין היתר ללמוד בשיעורו של פרופ' ירון צור, המובלעות המזרחיות: שכונות, מושבים, ערי פיתוח 1948-1998. למגינת לבי לא עסקתי מעולם בנושא זה, ואני מודה שאומנם די באיחור, מצאתי אותו חשוב ומרתק. כשנדרשתי להחליט על כתיבת עבודת סיום לשיעור, חשבתי שיהיה נכון לשלב את ניסיוני כחוקר קרבות בצה"ל, ולכתוב עבודה על חלקם של בני עדות המזרח ב"מגש הכסף".

"מגש הכסף" הוא שירו הנודע של נתן אלתרמן, שפורסם במדורו "הטור השביעי" בעיתון "דבר" ב-19 בדצמבר 1947. היה זה כשבועיים לאחר שהתקבלה באו"ם החלטה 181, ההחלטה על חלוקת ארץ ישראל והקמת מדינה יהודית ומדינה ערבית זו לצד זו, ועם תחילת הלחימה בין היישוב היהודי ליישוב הערבי. בשירו זה התייחס אלתרמן לדבריו של ד"ר חיים ויצמן, ראש ההסתדרות הציונית, בנאומו בוועידה הארצית של "המגבית המאוחדת" באטלנטיק סיטי בארצות הברית, ושצוטטו בעיתון "הארץ" ב-15 בדצמבר 1947: "שום מדינה אינה ניתנת על מגש של כסף...". שם השיר הפך למטבע לשון, המתאר את תרומתה להקמת המדינה במלחמת העצמאות של גבורת הלוחמים, גברים ונשים כאחד.

...אז מנגד יצאו נערה ונער
אט-אט יצעדו הם אל מול האמה
לובשי חול וחגור, וכבדי נעליים...
ונוטפים טללי נעורים עבריים...
דם השנים יגשו וצמדו עד כלי נוע.
אז תשאל האמה, שטופת דמע וקסם,
ואמרה: מי אתם?
והשניים שוקטים,
יענו לה: אנחנו מגש הכסף
שעליו לך נתנה מדינת היהודים¹

פרופ' דן לאור קובע ששיר זה הוא: "...שיר מכונן בתולדותינו כאומה וכמדינה... ויש בו ביטוי לישראליות ולאתוס הישראלי". בהרצאתו באוניברסיטת תל אביב מצטט פרופ' לאור את דבריו של פרופ' דן מירון שכתב במאמרו: **פנים מתחלפים בראי המגש**, כלהלן:

..עד היום, למרות כל חילופי הטעמים בשירה ושינוי הנורמות בתרבות, עומד שיר זה במרכז של המודעות העצמית הישראלית. אם קיים "מיתוס" ישראלי כולל, הרי התמונה העומדת במרכז השיר – הנער והנערה הצועדים לאטם לעבר דמות האומה כדי להגיש לה על גופם, הוא 'מגש הכסף', את 'נס' המדינה ואחר נופלים הם 'עוטפי צל' לרגליה – עדיין היא תמונת היסוד של "מיתוס" זה.²

1. עיתון "דבר", גיליון יום שישי, 19 בדצמבר 1947, עמ' 2, אתר עיתונות יהודית היסטורית של אוניברסיטת תל אביב.

2. הרצאת פרופ' דן לאור באוניברסיטת תל אביב מיום 14 בדצמבר 2011, בנושא "נתן אלתרמן הכתיבה והחיים" כפי שמופיעה באתר youtube.

מאת סמית' - אג' 1
יין 2011

המחשבה הראשונה שעלתה בראשי בעת בחירת הנושא הייתה, שמרבית הציבור ובעיקר בני עדות המזרח אינם יודעים עד כמה גדול היה חלקם של בני עדות המזרח במערכה על עצמאותנו, אלו שנולדו בארץ ואלה שבאו אליה לפני מלחמת העצמאות או במהלכה. במהלך העבודה התעוררו בי שאלות לא קלות, שלחלקן מצאתי תשובות ולחלקן לא הצלחתי כפי שאציג בהמשך.

ראוי לציין שלא קיים שום מחקר העוסק בנושא, ולפי מיטב ידיעתי איש לא בדק מעולם כמה מבני עדות המזרח התגייסו למערכה, כמה מהם נפגעו ומה הייתה תרומתם. לכן עשיתי את עבודתי בזהירות ובחרדת קודש, בעיקר מתוך רצון שלא לפגוע בכבודו של איש. משסיימתי לבדוק את שקבעתי לעצמי, אני יכול לומר שבני עדות המזרח יכולים בהחלט לזקוף את גוֹם בגאווה על חלקם במערכה הארוכה וכבדת המחיר.

הגדרות

1. מלחמת העצמאות החלה ב-30 בנובמבר 1947, למחרת קבלת החלטת החלוקה, והסתיימה ב-20 ביולי 1949, מועד החתימה על הסכם שביתת-הנשק עם סוריה.³
2. אוכלוסיית היישוב היהודי שמנתה בתחילת מלחמת העצמאות כ-630,000 נפש, גדלה כתוצאה מריבוי טבעי ומעלייה עד שמנתה בסיומה כ-970,000 נפש. בשנים 1948-1949 עלו קרוב ל-340 אלף עולים (מאמצע מאי 1947 עד סוף 1948 עלו ארצה 101,819 עולים).⁴
3. בתחילת מלחמת העצמאות התחלקה האוכלוסייה היהודית בארץ ל-80% אחוזי אשכנזים ו-20% בני עדות המזרח.⁵
4. תחת ההגדרה עדות המזרח נכללים בעבודתי ילידי ארצות האסלאם או כאלה שנולדו בארץ להורים יוצאי הארצות האלה: אוזבקיסטן, אזרבייג'ן, איראן, אלג'יריה, אפגניסטן, אתיופיה, דאגסטן, הודו, טג'יקיסטן, טורקמניסטן, כורדיסטן, לבנון, לוב, מצרים, מרוקו, ספרד, עיראק, תוניס, תורכיה ותימן.
5. במלחמת העצמאות היו ליישוב היהודי כ-6,000 חללים מהם 4,468 חיילים וחיילות וכ-1,500 אזרחים ואזרחיות.⁶

מטרת העבודה ושיטת הבריקה

אף שישנם נתונים די מדויקים על מספר המשרתים בארגון ה'הגנה', בפלמ"ח, באצ"ל ובלח"י בתחילת מלחמת העצמאות, ובהמשך במספר המשרתים בצה"ל עם הקמתו ב-30 ביוני 1948, אין בנתונים אלה חלוקה למתגייסים לפי מוצאם העדתי וגם לא הייתה כל סיבה לעשות כן. אני מניח שאם בני עדות המזרח היו כ-20% מכלל האוכלוסייה היהודית, הרי שמספר המתגייסים לכוחות הביטחון היה מותאם באופן יחסי. גם אם ידוע מספר הפצועים שנפגעו במהלך המלחמה, הרי שאיש כמובן לא רשם אותם לפי מוצאם העדתי. מכאן שהדבר היחיד שיכולתי לבדוק בצורה מדויקת יחסית הוא מספר החללים, משום שבסיפורי הנופלים כפי שהם מופיעים באתר 'נזכור את כולם' של אגף להנצחת החייל במשרד הביטחון נרשם עפ"י רוב מוצאו העדתי של הנופל, הארץ בה נולד, מתי עלה לארץ וכד'.

נותרה לי אם כן רק דרך אחת לברר כמה מבני עדות המזרח נפלו במערכה – בדיקה שיטתית של סיפורי הנופלים. משימה זו הייתה קשה ותובענית, שכן אין באתר האינטרנט של משרד הביטחון דרך לבודד את חללי מלחמת העצמאות,

3. יהושע בן-אריה (עורך), **ההיסטוריה של ארץ-ישראל – מלחמת העצמאות (1947-1949)**, כרך עשירי. הוצאת כתר ויד יצחק בן-צבי, 1983, עמ' 275-282. את התאריכים האלה הגדיר ראש ענף היסטוריה במטכ"ל, סא"ל נתנאל לורך, ב-20 במארס 1953 – ראה תיק ארכיון צה"ל 540/14/1955.

4. שם, עמ' 9.

5. ירון צור, **ההיסטוריוגרפיה הישראלית והבעיה העדתית. סעמים 5-94**, חורף-אביב תשס"ג, עמ' 8; וכן ירון צור, אימת הקרנבל – "המרוקנים" והתמורה בבעיה העדתית בישראל, **אלפיים**, קובץ 19, תש"ס-2000, עמ' 142.

6. עמנואל סיוון, **דור תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון**. תל אביב: הוצאת 'מערכות' וההוצאה לאור של משרד הביטחון, 1991, עמ' 20 ו-251.

אלא יש לעבור על כל 23,169 החללים (המספר נכון לתקופה שקדמה למבצע 'צוק איתן') המופיעים בו בסדר הא"ב, וכך עשיתי. לצורך הרישום והמעקב בניתי טבלה בעלת שש עמודות שבהן מופיע שם החלל, ארץ המוצא שלו או של הוריו, מקום מגוריו הקובע בעת שהתגייס, היחידה שבה שירת, תאריך נפילתו ומקום הנפילה. במקרים שבהם לא מוזכרת ארץ המוצא של הורי החלל, אך ברור מעל לכל ספק לפי שם המשפחה שהוא נמנה על בני עדות המזרח, רשמתי בארץ המוצא את הצירוף י"ה (יליד הארץ) להורים יוצאי ספרד. ייתכן בסבירות די גבוהה שנפלו טעויות בעבודתי ועל כך אני מתנצל מראש. לא בכל המקרים ניתן היה לדעת באיזו יחידה שירת החלל ומה היה מקום נפילתו או נסיבותיה. כדי לנסות ולדייק בנושא זה בדקתי באתר באיזה אנדרטאות מונצחים החללים, וכאן מצאתי שחסר מידע רב, ומצער מכך, שבשנים הראשונות לקיומה של המדינה הייתה הנצחה לא מאוזנת של בני עדות המזרח, כפי שאציג בהמשך. בסה"כ איתרתי 952 חללים מבני עדות המזרח, המהווים כ-15.8% מכלל הנופלים. מספר זה אינו מהווה עדות לכך שזהו גם אחוז המתגייסים לכוחות הלוחמים, משום שלא ידוע כמה מבני עדות המזרח נפצעו וכמה מהם יצאו בשלום מן הקרבות. מאחר שלא ניתן בשל קוצר היריעה לצרף את הטבלה בשלמותה בחרתי להציג רק עמוד אחד לדוגמה, כלהלן:

מס'	שם החלל	ארץ המוצא	מקום המגורים	היחידה	תאריך נפילה	מקום הנפילה
1	אבוטבול חיים	י"ה ליוצאי מרוקו	תל אביב	חיל התותחנים	6 ביולי 1949	ירושלים
2	אבוטבול יעקב	י"ה ליוצאי מרוקו	חיפה	חט' עודד	10 ביולי 1948	משמר הירדן
3	אבושדיד יהושע	י"ה ליוצאי מרוקו	ירושלים	חט' עציוני	13 במאי 1948	גוש עציון
4	אבושדיד רחמים	י"ה ליוצאי מרוקו	ירושלים	חט' עציוני	6 ביוני 1948	ירושלים
5	אביאד יעקב	תימן	ירושלים	חט' עציוני	18 ביולי 1948	מנדלבאום (נעדר)
6	אביאני בועז	ערן	תל אביב	חט' הראל	20 במאסר 1948	צובה
7	אביבי משה	י"ה ליוצאי ספרד	חיפה	חט' יפתח	6 במאי 1948	צפת
8	סגן אביבי עמנואל	י"ה ליוצאי דאגסטן	באר יעקב	חט' גבעתי	8 בספטמבר 1948	בית דראס
9	אביגד (שרעבי) רפאל	י"ה ליוצאי תימן	תל אביב	חט' 8	27 באוקטובר 1948	בית ג'וברין
10	אביגדור דויד	תורכיה	תל אביב	חט' כרמלי	12 ביוני 1948	משמר הירדן
11	אביטן אברהם	מרוקו	מרוקו	חט' עציוני	14 בינואר 1949	ירושלים
12	אביכור מרדכי	י"ה ליוצאי מרוקו	תל אביב	חט' הראל	19 במאי 1948	קריית ענבים
13	אביליה אברהם	מרוקו	מרוקו	חט' 8	20 באפריל 1948	דווימה
14	אביני מנחם	ערן	חולון	חט' 8	24 בספטמבר 1948	יפו
15	אבישיוף משה	טג'יקיסטן	ירושלים	חט' עציוני	17 ביולי 1948	ירושלים
16	אברהם יעקב	ערן	חיפה	חט' כרמלי	3 ביוני 1948	ג'נין
17	אברהם אברהם	אוזבקיסטן	חולון	חט' גבעתי	3 ביוני 1948	איסדוד
18	אברהם בכור-חיים	אוזבקיסטן	תל אביב	חט' קריית	11 ביוני 1948	סרפנד
19	אבר'ל אברהם	אלג'יריה	צרפת	הקומנדו הצרפתי	22 באוקטובר 1948	באר-שבע
20	אברמוב מיכאל	איראן	ראשון לציון	חט' גבעתי	11 בינואר 1948	אבו סווירה
21	אגי משה	י"ה ליוצאי מצרים	ירושלים	חט' עציוני	23 במאי 1948	שייח' ג'ראח (נעדר)
22	אגסי אהרן	עיראק	קיבוץ שריד	חט' גולני	9 בינואר 1948	שער הגיא
23	אגסי שמעון	י"ה ליוצאי עיראק	תל אביב	אצ"ל	11 ביוני 1948	יהודיה
24	אדטו שלמה	תורכיה	בית הערבה	חט' עציוני	17 במאי 1948	בית הערבה
25	אדמוני משה	תימן	חולון	חט' הראל	8 באפריל 1948	הקסטל
26	אדמוני שלום	י"ה ליוצאי תימן	תל אביב	חט' גבעתי	23 באפריל 1948	גדרה
27	אדרעי רפי	י"ה ליוצאי מרוקו	צפת	חט' יפתח	28 ביולי 1948	חלוצה
28	אהרונוב משה	לבנון	ירושלים	חט' עציוני	18 במאי 1948	הרובע היהודי
29	אהרונוב עמוס	אוזבקיסטן	תל אביב	חט' גולני	18 במאי 1948	צמח
30	אהרונני יהודה	י"ה ליוצאי תימן	ירושלים	אצ"ל	3 ביוני 1948	שייח' ג'ראח

ניתוח סטטיסטי של הממצאים עפ"י הטבלה וניתוח המשמעויות

1. חלוקה לפי המוצא הערתי:

- 253 חללים נולדו בארץ להורים יוצאי ספרד, והם מהווים 26.5% מכלל החללים.
- 112 מהחללים נולדו בתימן והם מהווים 11.7% מכלל החללים. 85 מהחללים נולדו בארץ להורים יוצאי תימן, והם מהווים 8.9% מכלל החללים. בסה"כ נהרגו 197 בני העדה התימנית המהווים כ-20.6% מכלל הנופלים.

- ג. 85 חללים נולדו בתורכיה והם מהווים 8.9% מכלל החללים. שלושה חללים נולדו בארץ להורים יוצאי תורכיה והם מהווים 0.3% מכלל החללים. בסה"כ נהרגו 88 מבני העדה התורכית והם מהווים 9.2% מכלל החללים.
- ד. 42 מהחללים נולדו במרוקו והם מהווים 4.4% מכלל החללים. 38 נולדו בארץ להורים יוצאי מרוקו, שהם 3.9% מכלל החללים. בסה"כ נהרגו 80 מבני העדה המרוקנית והם מהווים 8.4% מכלל החללים.
- ה. 59 מהחללים נולדו בעיראק, שהם 6.1% מכלל החללים. 17 מהחללים נולדו בארץ להורים יוצאי עיראק, שהם 1.7% מכלל החללים. בסה"כ נהרגו 76 מבני העדה העיראקית והם מהווים 7.8% מכלל החללים.
- ו. 66 מהחללים נולדו בסוריה, והם מהווים 6.9% מכלל החללים. שישה חללים נולדו בארץ להורים יוצאי סוריה והם מהווים 0.6% מכלל החללים. בסה"כ נהרגו 72 מבני העדה הסורית והם מהווים 7.5% מכלל החללים.
- ז. 39 מהחללים נולדו במצרים והם מהווים 4.0% מכלל החללים. חמישה חללים נולדו בארץ להורים יוצאי מצרים והם מהווים 0.5% מכלל החללים. בסה"כ נהרגו 44 מבני העדה המצרית והם מהווים 4.6% מכלל החללים.
- ח. 17 חללים נולדו בעדן והם מהווים 1.7% מכלל החללים.
- ט. 11 חללים נולדו באוזבקיסטן ושישה נולדו בארץ להורים יוצאי אוזבקיסטן, שלושה חללים נולדו בטורקמניסטן, שני חללים נולדו בכורדיסטן ושלושה נולדו בארץ להורים יוצאי כורדיסטן, חלל אחד נולד באזרבייג'ן, חלל אחד נולד בטג'יקיסטן, חלל אחד נולד בהודו ואחד נולד בארץ להורים יוצאי דאגסטן. בסה"כ מהווים 29 החללים שמוצאם בארצות האסלאם באסיה 3.0% מכלל החללים.
- י. 11 חללים נולדו באלג'יריה ושניים נולדו להורים יוצאי אלג'יריה והם מהווים יחד 1.3% מכלל החללים.
- יא. 14 חללים נולדו בלבנון והם מהווים 1.4% מכלל החללים.
- יב. 18 חללים נולדו באיראן וארבעה נולדו בארץ להורים יוצאי איראן והם מהווים 2.2% מכלל החללים.
- יג. 12 חללים נולדו באפגניסטן ושניים נולדו בארץ להורים יוצאי אפגניסטן והם מהווים 1.4% מכלל החללים.
- יד. 5 חללים נולדו בתוניסיה ואחד נולד בארץ להורים יוצאי תוניסיה.
- טו. 13 חללים נולדו בלוב ושניים נולדו בארץ להורים יוצאי לוב, והם מהווים 1.5% מכלל החללים.
- טז. שני חללים נולדו באתיופיה ואחד באריתריאה.
- יז. 4 חללים נולדו בספרד להורים יוצאי צפון-אפריקה.
- יח. 4 חללים נולדו בצרפת להורים יוצאי צפון-אפריקה.
- יט. חלל אחד נולד בארץ לאב מוסלמי שהתגייר ולאם ילידת הארץ להורים יוצאי ספרד.

המשמעות מסעיף זה:

- א. מסעיף זה ניתן ללמוד ש-524 (55%) מכלל הנופלים לא היו ילידי הארץ, כלומר שהם עלו לארץ או כמה שנים לפני המלחמה או שבמהלכה. הקבוצות הבולטות מביניהם הם 112 עולי תימן, 85 עולי תורכיה, 71 עולי צפון-אפריקה ו-66 עולי סוריה.
- ב. מבין 428 ילידי הארץ בולטות הקבוצות הבאות: 253 שנולדו להורים יוצאי ספרד, 85 שנולדו להורים יוצאי תימן, ו-38 שנולדו להורים יוצאי מרוקו.

2. חלוקה לפי מקום המגורים:

- א. 339 חללים התגוררו בירושלים והם מהווים 35.6% מכלל החללים.
- ב. 244 חללים התגוררו בתל אביב והם מהווים 25.6% מכלל החללים.
- ג. 67 חללים התגוררו בחו"ל והם מהווים 7.0% מכלל החללים.

- ד. 57 חללים התגוררו בחיפה והם מהווים 5.9% מכלל החללים.
- ה. 45 חללים היו חברי קיבוץ או חברי הכשרות בקיבוצים והם מהווים 4.7% מכלל החללים.
- ו. 25 חללים התגוררו בטבריה.
- ז. 26 חללים התגוררו ברחובות.
- ח. 23 חללים התגוררו בראשון לציון.
- ט. 21 חללים התגוררו בפתח תקווה.
- י. 17 חללים התגוררו בחולון ובבית ים.
- יא. 88 חללים התגוררו ביישובים אחרים (מועצות מקומיות, מושבות, מושבים, כפרים וכד').

המשמעות מסעיף זה:

- א. למעלה משליש מהנופלים התגוררו בירושלים (35.6%) כשליש התגוררו בתל אביב, בחיפה ובטבריה, ושליש מהם התגוררו ביישובים שונים מצפת שבצפון ועד לרחובות בדרום. רק 45 היו חברי קיבוצים או חברי הכשרות שגרו באורח זמני בקיבוצים. הפריסה הדמוגרפית של החללים מלמדת שמרבית בני עדות המזרח התגוררו בערים הגדולות, שכן באופן מסורתי הם היו בעלי מקצועות עירוניים כגון: תעשייה קלה, בניין, מסחר זעיר ועבודות שירותים. בערים אלה היו קיימים מוסדות חינוך שבאופן מסורתי למדו בהם בני עדות מזרח.
- ב. יוצאים מן הכלל היו בני העדה התימנית שחלק גדול מהם עבדו בחקלאות ובמלאכות הנגזרות ממנה, והם התגוררו בשכונות שהיו צמודות למושבות הדרום כמו: רחובות, נס ציונה, ראשון לציון וגדרה.

3. חלוקה לפי היחידות בהן שירתו:

- א. 204 חללים שירתו בחטיבת עציוני (חטיבת מרחב ירושלים).
- ב. 116 חללים שירתו בחטיבת גבעתי (חטיבת מרחב השפלה).
- ג. 78 חללים שירתו באצ"ל.
- ד. 64 חללים שירתו בחטיבת הפלמ"ח הראל.
- ה. 60 חללים שירתו בחטיבת כרמלי (חטיבת מחוז חיפה והקריות).
- ו. 58 חללים שירתו בחטיבת אלכסנדרוני (חטיבת השרון).
- ז. 52 חללים שירתו בחטיבת גולני (חטיבת העמקים).
- ח. 51 חללים שירתו בחטיבת קרייתי (חטיבת גוש דן).
- ט. 45 חללים שירתו בחטיבת הפלמ"ח יפתח.
- י. 42 חללים שירתו בחטיבת הפלמ"ח הנגב.
- יא. 6 חללים שירתו בצה"ל, אך לא ידועה השתייכותם החיילית.
- יב. 19 חללים שירתו בחטיבה 8.
- יג. 10 חללים שירתו בחטיבה 7.
- יד. 9 חללים שירתו בחטיבת עוזר.
- טו. 9 חללים שירתו בפלמ"ח אך לא ידוע לאיזו חטיבה השתייכו.
- טז. 7 חללים שירתו בגדוד 75 (הקומנדו הצרפתי).
- יז. 6 חללים שירתו בחיל ההנדסה.

- יח. 7 חללים שירתו בחיל התותחנים.
 יט. 13 חללים שירתו ב'משמר העם' בירושלים.⁷
 כ. 13 חללים שירתו בגדנ"ע.
 כא. 5 חללים שירתו ביחידת המסתערבים ואחד ביחידת המיעוטים.
 כב. 12 חללים שירתו בלח"י.
 כג. 4 חללים שירתו ב'בצר'.⁸
 כד. 3 חללים שירתו בחיל הים ו-3 בחיל האוויר.
 כה. 51 חללים שירתו ביחידות עורפיות כגון: אכ"א, אג"א, אמ"ן חיל הקשר וכד'.
 כו. 4 חללים היו עובדי ביה"ח 'הדסה'.⁹

המשמעות מסעיף זה:

- א. בתחילת מלחמת העצמאות היה הגיוס לחטיבות ה'הגנה' על בסיס טריטוריאלי, ועל כן מרבית הנופלים בירושלים והסביבה היו כאלה שהתגייסו לחטיבת עציוני, שהייתה חטיבת מרחב ירושלים.
 ב. הדבר נכון גם בקשר לנופלים מתל אביב ומומושבות הדרום שמרביתם גויסו לחטיבת גבעתי, שהייתה החטיבה שגזרתה השתרעה מתל אביב ודרומה עד לנגב הצפוני.
 ג. במלחמת העצמאות נפלו 342 לוחמי אצ"ל.¹⁰ למעשה נפלו יותר מ-78 לוחמי אצ"ל בני עדות המזרח במלחמה מכפי שציניתי. מספר זה נלקח מסריקת האתר 'נזכור את כולם', אך ברור לי שרבים מן הנופלים שהיו חברי אצ"ל הצטרפו בהדרגה לצה"ל עם הקמתו, בהתאם להסכם שנחתם בין מפקד האצ"ל, מנחם בגין, לישראל גלילי, באחד ביוני 1948, ובעיקר לאחר פרשת 'אלטלנה', שובצו ביחידות שונות, כך שבאתר 'נזכור את כולם' מוזכרת החטיבה שבמסגרתה הם שירתו ונפלו. כך או כך מהווים 78 הנופלים כ-23% מכלל נופלי האצ"ל.

4. חלוקה לפי אזורי הנפילה:

- א. 316 חללים נהרגו במרחב העיר ירושלים (מהם 26 נהרגו ברובע היהודי) והם מהווים 33.2% מכלל הנופלים.
 ב. 65 חללים נהרגו בגזרה שבין שער הגיא לירושלים.

7. 'משמר העם' – שירות לגאלי של קשישים ונשים במסגרת ה'הגנה', שסייע בקיום משטר החירום בעיר בעת המצור על ירושלים. חבריו פיקחו על אספקת מים ונפט, סייעו בפריקת מזון שהובא בשיירות ועסקו בחלוקתו. הגברים הועסקו גם בבניית ביצורים והנשים עסקו בשירותי עזר רפואיים בבתי החולים. ראה, מרדכי נאור (עורך ראשי), **לכסיקון כוח המגן ההגנה**, תל אביב: משרד הביטחון-ההוצאה לאור והארגון הארצי של חברי ה'הגנה', תשנ"ג-1992, עמ' 286.

8. 'בצר' – גוף שהוקם בפברואר 1948 במסגרת אגף האפסנאות של ה'הגנה'. 'בצר' סייע בביצור היישובים שהותקפו עם תחילת המלחמה והיו צפויים לעמוד מול פלישת צבאות ערב. תחומי פעילותו היו: הקמת עמדות לחימה, בניית מקלטי מגן, גידור, מיקוש, שריון מכוניות, התקנת מערכות טלפון, התקנת מערכות תאורה והתקנת מכלי מים לשעת חירום. הוא פעל בתיאום עם המרכז החקלאי של הסדרות העובדים והתנועות ההתיישבותיות. עם הקמת צה"ל השתלב בחיל ההנדסה. ראה, מרדכי נאור, שם, עמ' 63.

9. ב-13 באפריל 1948 בשעות הבוקר הותקפה בשכונת שיח' ג'ראח בירושלים שיירה שנסעו בה רופאים ואחיות מביה"ח 'הדסה', אנשי האוניברסיטה העברית ואנשי אבטחה בדרכם להר הצופים. באירוע שנמשך כשבע שעות נהרגו 87 מנוסעי השיירה ו-43 נפצעו.

10. מנחם בגין, **המרד – זכרונותיו של מפקד הארגון הצבאי הלאומי**, תל אביב: הוצאת אחיאסף, 1978, עמ' 515-520.

ג. 22 חללים נהרגו כגוש עציון ובדרך אליו (מהם ארבעה השתייכו לימחלקת ההר)¹¹.

ד. 17 חללים נהרגו בעטירות, בנווה יעקב ובנבי סמואל.

ה. 44 חללים נהרגו בלטרון ובסביבתה.

ו. 7 מכלל החללים נהרגו בסדום ובבית הערבה.

ז. 48 חללים נהרגו בקרבות בשרון.

ח. 17 חללים נהרגו בקרב על ג'נין ועל הגלבע.

ט. 18 חללים נהרגו בקרב על איסדוד, על ניצנים ועל גבעה 69.

י. 21 חללים נהרגו בקרבות באזור משמר הירדן, מחניים והסביבה.

יא. 44 חללים נהרגו במערכה על תל אביב-יפו והסביבה.

יב. 22 חללים נהרגו בקרבות על עיראק אל-סואידן, פלוג'ה, כרתייה, חתה ובית עפא.

יג. 22 חללים נהרגו בקרב על עיראק אל-מנשיה, בבית ג'וברין ובדווימה.

יד. 34 חללים נהרגו בנגבה ובסביבתה (16 מהם בקרב על חוליקאת).

טו. 24 חללים נהרגו כנגב המערבי, ברצועת עזה ובסביבתה.

טז. 15 חללים נהרגו בדרום השפלה.

יז. 12 חללים נהרגו בבאר שבע ובסביבתה, בת'מילה ובעוג'ה אל-חפיר.

יח. 43 חללים באזור לוד, רמלה ובסביבתן.

יט. 20 מכלל החללים נהרגו בחיפה ובסביבתה.

כ. 13 חללים נהרגו בקרב על צפת ועין זיתים.

כא. 17 חללים נהרגו במערכה על טבריה ועמק הירדן.

כב. 16 חללים נהרגו בקרבות בעמק יזרעאל ובגליל התחתון.

כג. 37 חללים נהרגו בגליל המערבי ובגליל העליון.

כד. 4 חללים נהרגו בקרב על האונייה 'אלטלנה'¹².

כה. 54 חללים נהרגו באזורים אחרים או שנפטרו ממחלות.

המשמעות מסעיף זה:

א. כפי שעולה מסעיף זה השתתפו בני עדות המזרח בקרבות הקשים ביותר ובמבצעי ההכרעה מתחילת המלחמה ועד לסיומה. במערכה על ירושלים בלבד נפלו 2,009 חללים (1,082 בתחומי העיר) מהם 662 חיילים ו-420 אזרחים. ומספר הפצועים היה כ-4,000 (מהם כ-3,000 בתחומי העיר).¹³

11. ל"ה (35) לוחמי חטיבת עציוני וחטיבת הראל שנהרגו ב-16 בינואר 1948 בדרכם להביא אספקה, תחמושת וחומרי רפואה לגוש עציון הנצור.

12. 'אלטלנה' – ספינה שנשאה נשק עבור ארגון האצ"ל ו-920 עולים והגיעה לחופי הארץ בעת ההפוגה הראשונה בקרבות. בשל חילוקי דעות בין ממשלת ישראל להנהגת האצ"ל בנוגע לגורל הנשק והתחמושת שהיו על סיפונה, התפתחו קרבות בין כוחות צה"ל ובין אנשי האצ"ל, בחוף כפר ויתקין ובחוף תל אביב שבהם נהרגו 18 לוחמי אצ"ל, שלושה לוחמי צה"ל ועשרות נפצעו. האונייה עלתה באש בחוף תל אביב ומטענה הושמד, ראה משה גבעתי, **בדרך חמור והאש – תולדות גורד 9**, תל אביב: הוצאת 'מערכות' והוצאה לאור של משרד הביטחון, תשנ"ד-1994, עמ' 147-156.

13. יצחק לוי, **תשעה קבין – ירושלים בקרבות מלחמת העצמאות**, תל אביב: הוצאת 'מערכות' והוצאה לאור של משרד הביטחון, תשמ"ו-1986, עמ' 397.

5. דרגות קצונה

22 מכלל החללים היו קצינים, הבכיר מביניהם היה בדרגת רב-סרן, שניים בדרגת סרן והשאר בדרגת סגן, והם מהווים 2.3% מכלל החללים. זהו מספר נמוך מכלל חללי עדות המזרח בפרט, ונמוך מכלל חללי מלחמת העצמאות בכלל. עובדה מעניינת היא שבין בעלי התפקידים הבכירים בצה"ל, ולכן גם בין בעלי הדרגות סגן-אלוף ואלוף לא היו בכלל מבני עדות המזרח. יש לזכור שהחלו לחלק דרגות קצונה בצה"ל רק מיום 21 ביולי 1948, ועד אז כבר נהרגו 686 מכלל החללים בני עדות המזרח. מרבית דרגות הקצונה הוענקו לחללים לאחר מותם.

שאלת מספרם המועט של בעלי תפקידי פיקוד בכלל וכל שכן הקצינים בפרט, היא שאלה מטרידה וייתכן שאין היא מצויה בתחום המחקר ההיסטורי שבו אני עוסק, אלא בתחום המחקר הסוציולוגי. מכל מקום, ייתכן שבשנים שקדמו לקום המדינה התקדמו במעלה שרשרת הפיקוד בארגון ה'הגנה', בורע הסדירה שלה – הפלמ"ח, באצ"ל ובלח"י, אלו שמצבם הסוציו-אקונומי היה טוב יותר. אלה יכלו להקדיש יותר זמן לאימונים, לקורסים השונים שנערכו במחתרת, ובכלל לפעילות אינטנסיבית בארגונים אלה, שדרשה השקעה של שעות וימים רבים בכלל זה בשבתות. מכאן שמבין אנשי היישוב היהודי, שהיו בני ההתיישבות העובדת ולא היו דתיים, יכלו יותר אנשים להקדיש עצמם לפעילות הביטחונית, שחלקה נעשתה במחתרת. בני עדות המזרח בשנים האלה, היו מרביתם דתיים ורק מיעוטם היו חברי קיבוצים, שהיה להם ביטחון כלכלי יחסי. ייתכן שגם קשרים חברתיים-פוליטיים בקרב האשכנזים הביאו לכך שמרבית בעלי התפקידים בארגונים אלה היו אשכנזים.

6. מסיפורי הנופלים

בינואר 1948, בתחילת מלחמת העצמאות, התנדבה הסופרת ומשוררת הילדים, אנדה עמיר-פינקרפלד, לאסוף חומר כתוב על הנופלים, ולרכז את עיזבוניהם הספרותיים. עם הקמת משרד הביטחון העבירה את פעילותה לארכיון צה"ל, ובסוף 1949 הצטרפה למחלקה להנצחת החייל. הכרך הראשון של מפעל ההנצחה "זיכור" (1955) – כיום באתר האינטרנט "נזכור את כולם" – והכרך הראשון של "גווילי אש" (1952), מבוססים ברובם על החומר שאספה.¹⁴ בספרה: **בחייהם – כליל דמויות ממלחמת השחרור**, כתבה על עשרה נופלים, שניים מהם בני עדות המזרח. האחד, סג"ם ששון לוי ז"ל, שנהרג בכיבוש הר ציון בירושלים ב-17 באוקטובר 1948, והאחר, יוסף עוקשי ז"ל, שנהרג ליד יבנה ב-11 בינואר 1948, וכך כתבה עליהם:

סג"ם ששון (שפיק) לוי ז"ל, שהיה קצין החבלה של גדוד 'מוריה' בחטיבת עציני: "...מלך החבלנים" – כינוהו "החברה" – פקודיו, מפקדיו, חניכיו הרבים... ולא "צבר" דווקא היה ששון זה; לא נולד בארץ בה גדלים בניה בלא מורא וחת. בן לעדה הבבלית, "עיראקי" בלע"ז. ממשפחה דתית אשר עלתה ארצה מתוך כיסופים לגאולה משיחית, וללא כל הכנה אלמנטרית לעמידה בפני המציאות הקשה היום-יומית... הנער גדל באהבת-הארץ ערטילאית אך נעלה, על אף חיי הדחקות הגובלת כמעט בעוני. מנעוריו המוקדמים לחם על זכותו להתקבל כחבר ב"הגנה", עד אשר התגשם חלומו... כל סיכון לא הרתיעו... ועם זאת שנא ששון מלחמה, שנא מלאכת ההרסנות והחבלה... בלבד נשא געגועים לעבודה בונה, שקטה, ופורייה. ובייחוד חלם על עבודה חינוכית ומקדמת בקרב עדתו, שנראתה לו נחותה ומפגרת מעט לעומת עדות היישוב האחרות בארץ. הוא שאף להתערות עדתו והשתרשותה בכל שטחי החיים, בעיר ובחבלאות, בתעשייה ובמלאכה. במאמרו "הנוער הבבלי בארץ" הוא מנתח את המצב הקיים ומביע תקווה כי עדתו היה תהיה עוד לגורם חשוב בבנינו של היישוב...¹⁵

14. ראה הערך אנדה עמיר-פינקרפלד במרשתת <http://he.wikipedia.org>.

15. אנדה עמיר-פינקרפלד, **בחייהם – כליל דמויות ממלחמת השחרור**, תל אביב: הוצאת "עמית", 1950, עמ' 91-92.

לא על החלל השני, טוראי אליעזר-יוסף עוקשי ז"ל, שנהרג בהיותו טירון בחטיבת גבעתי, ליד הכפר אבו-סווירה הסמוך ליבנה, כתבה עמיר, אלא על המפגש המרגש עם אמו, ידידה, וכך כתבה:

באותם הימים, עת אספנו עיזבונותיהם הרוחניים של הבנים אשר נפלו במלחמת השחרור, וכל עדות עליהם נאגדה, כאגוד פרחי-פאר שצצו על קברי גבורתם, למען צרפם לזר-נצח ועטרת לאומה כולה, באה גם היא. אישה ענייה היא, תימנייה; לבושה בגדים נקיים, רבב לא תמצא בה; מטפחת צמר צחורה שרוגה עוטה את ראשה ואת כתפיה. כובסת שכירת-יום. קרוא וכתוב אינה יודעת, ועל כן באה עצמה מראשון-לציון, עיר מושבתה, על מנת למסור בעל-פה את עדותה הנאמנה על בנה-יחידה, אשר נפל בהגנה על יבנה...אלמנה היא האישה, ויוסף – יאיר נרו – מנחמה היחידה. כל אפיקי חייה אליו ואל חייו מוליכים. והנה קדר אור יומה. אך מה גדול ומזעזע הודו של הפלא, כי מבין דבריה הדוויים מזהירה אמונתה, אמונה שאינה מתערערת, כי אכן לא לשווא שיברה, גם אם אין לו מרפא עולמים; כי לא לחינם נפל הבן היקר. והיא כתר של גבורה על-אנושית קושרת לראשו, בעת מילה הפשוטות ולא-מבוררות נקמות זו לזו כפנינים לטוהר...נחרדות עד עומק לבנו שמענו ורשמנו מפיה את הדברים, לדיוקם, דברי האם הגדולה, המנסה להצדיק את הדין...משב של מיתוס לאומי נאדר נבע מדבריה.¹⁶

מצאתי לנכון להביא גם את סיפורו של סגן שמעון אלפסי ז"ל, מפקד מחלקה בחטיבת הראל. בפרוץ מלחמת העצמאות השתתף כמפקד מחלקת החבלנים בפעולות רבות, ביניהן בפעולה נגד הכפר יאזור, בהגנת בית הקרן הקיימת בבית דגן, בפיצוץ מפקדת חסן סלמה ובליווי שיירות לירושלים. לקראת מבצע "נחשון" לפריצת הדרך לירושלים, נכבש הקסטל השולט על הדרך והחוזק בידי כוחותינו. הערבים ערכו כמה התקפות נגד במגמה להחזיר משלט חיוני זה לידיהם, ובאחת מהן, בליל 7-8 באפריל, נהרג מפקדם עבד אל-קאדר אל-חוסייני. ביום כ"ח באדר ב' תש"ח (8.4.1948) תקפו הכוחות הערביים את הקסטל כדי לכבוש את המקום ולמצוא את גופת מנהיגם. מחלקת פלמ"ח שהשתייכה לגדוד החמישי של חטיבת הראל יצאה כתגבורת לקסטל, ואנשיה חיפו על נסיגת מגיני הקסטל. שמעון נתן את הפקודה: **"הטוראים ייסוגו, המפקדים יישארו לחפות"**. בקרב הנסיגה הקשה נפלו רבים ממחלקת התגבורת ושמעון ביניהם. הוא נקבר בבית הקברות במעלה החמישה. לאחר נפלו הועלה לדרגת סגן.¹⁷

7. הנצחה לא מאוזנת

במהלך בדיקת שמות הנופלים מבני עדות המזרח שמתי לב לעובדה מצערת. בשנים הראשונות לקיומה של מדינת ישראל, כאשר המדינה הצעירה ליקקה את פצעי מלחמת העצמאות והחלה להתמודד עם העלייה הגדולה, נערכו פעולות הנצחה לחללי המלחמה. הנצחה זו הייתה בלתי מאוזנת בעליל. הנצחת בני עדות המזרח כמעט ולא באה לידי ביטוי. לשם המחשה אביא ראשית את סיפורה המעניין של רבקה גופר.

רבקה נולדה באוקראינה למשפחת בוקמין. היא נישאה למרדכי גופר ועלתה עמו ארצה ב-1925. היא הייתה פעילה חברתית ואשת חינוך ישראלית, שכונתה בשם "אם הבנים" לאחר ששכלה את שני בניה במלחמת השחרור. רבקה היא כלת פרס ישראל תשל"ו (1976) על מפעל חייה בקליטת עלייה. בני הזוג גופר היו ממייסדי כפר ביל"ו וכפר ורבורג. במלחמת העולם השנייה היא התגייסה לחיל העזר לנשים של הצבא הבריטי למלחמה בגרמניה הנאצית. במלחמת העצמאות שימש בנה הבכור, אפרים, כמפקד ב"הגנה", ונהרג בהתקפה על המושב **טירת שלום** (היום שכונה בנס ציונה) כשהוא בן עשרים. שלושה חודשים לאחר מכן נהרג בנה השני, צבי, בקרב על משלטי חוליקאת, כשהוא בן שבע עשרה; גופתו נמצאה כעבור כשנה והוא נקבר לצד אחיו בבית הקברות הצבאי בכפר ורבורג.

16. שם, עמ' 123-124.

17. ראה אתר "יזכור" www.izkor.gov.il סיפור חייו של סגן שמעון אלפסי.

בשנות ה-50 וה-60 כונתה רבקה גובר "אם הבנים", כאשר הפכה בעיני רבים בעם לסמל של אם שכולה שאינה נותנת ליגונה לגבור עליה, ופועלת ללא הפסק למען קליטת העולים והחברה. את הכינוי נתן לה דוד בן-גוריון, שהתכתב עמה בחום. גובר רחשה כבוד לשוכני מעברת האוהלים ונהגה לומר כי: "יותר מאשר המדינה קלטה אותה – קלטה עלייה זו את המדינה".

בשנת 1962 שונה שמו של בית ספר קסטינה (כיום קריית מלאכי) לבית ספר "האחים" לזכרם של שני בניה שנהרגו. בשנת 1967 עברו בני הזוג גובר לכפר אחים, שנקרא על שם שני בניהם שנהרגו. גובר הוציאה לאור את "ספר האחים", המכיל לקט של כתבי שני בניה, ואת הספר "עם הבנים", שבו כתבה על חייה ועל בניה.

אכן הנצחה ראויה. אלא שבאותו מושב עובדים יוצאי תימן, **טירת שלום**, נהרגו ב-4 ביולי 1948, אב ושני בנים, אבנר בן יהודה, ממקימי המושב שהיה מפקד ההגנה ביישוב, ושני בנים יהודה ומתתיהו, בני 15 ו-13 שהיו פעילים בהגנת המקום. הם נהרגו בעת שאבנר ניסה לנטרל פגז מרגמה שנורה מהכפר הערבי קוביבה (כיום כפר גבירול הנמצא בתחומה של העיר רחובות). הפגז התפוצץ בידיו של אבנר והוא נהרג במקום יחד עם שני בנים, שעמדו בסמוך אליו. כאן מתבקשת השאלה: האם רעייתו מרים, ואם שני בנים, אינה "אם הבנים" ואלמנה בעת ובעונה אחת? וכפי שאציג בהמשך היא איננה "אם הבנים" היחידה, שאיש לא כתב עליה או טרח להנציח את בני משפחתה.

שלושת בני משפחת בן-יהודה הונצחו בסופו של דבר. ב-1990, 42 שנים אחרי נפילתם, הוקמה ביוזמת המשפחה אנדרטה לזכר השלושה בתוך חוות 'שפע בטבע', הנמצאת בנחלת המשפחה בטירת שלום. החווה משמשת כמרכז לפעילויות בטבע וללימוד מורשת היישוב. בפינה מוצלת בין צמחי הנוי הרבים בנויה האנדרטה כקיר בין שני עמודים ועליה חרוטים פרטי החללים, נסיבות נפילתם ודברים לזכרם: "רק בשם החיים הולכים אנשי העבודה למות"; "הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו". על הקרקע בחזית האנדרטה שלושה גזעי עצים כרותים, לציון שלושה בני המשפחה שנגדעו חייהם.¹⁸

אכן סיפור נפילת שלושת בני משפחת בן יהודה לא הובלט לא בעיתונות ולא על-ידי אף גורם ממלכתי, כפי שהובלט סיפורה של "אם הבנים", אך הקמת האנדרטה בטירת שלום נדחתה בשל סיבות אחרות. בביקורי בטירת שלום נפגשתי עם נכדו של אבנר בן-יהודה ז"ל, הנקרא באותו שם על שם סבו. מתברר שבשנות החמישים ביקשה המשפחה להקים גן ציבורי לזכר השלושה במושב, ואגף השיקום במשרד הביטחון אף סייע בהכנת האנדרטה, אלא שאז בשל מחלוקת פנימית בין תושבי המקום ויתרה המשפחה על העניין. האנדרטה אוחסנה במחסן המשפחתי.

ב-1969, בהיות הנכד, אבנר בן-יהודה יבדל"א, בן עשר, גילה באקראי את האנדרטה במחסן מאובק. הוא שמע על סיפור המחלוקת במושב והבטיח למרים, סבתו האלמנה ו"אם הבנים", שיבוא יום והוא יקים את האנדרטה. כך הוא עשה ב-1990 בסיוע אגף השיקום.¹⁹ לפני כמה שנים הוחלט בשכונה לתת שמות לרחובות ואחד מהם נקרא רחוב אבנר בן-יהודה.

בבדיקה שערכתי באתר "נזכור את כולם", מצאתי מקרים דומים שלא זכו להנצחה מיוחדת על אף הטרגיות שבהם, ובחירתי להציג רק כמה מהם, כלהלן:

א. רחמים אבושדיד, נולד בחברון ליוצאי מרוקו, בהיותו בן שבע ניצל מהטבח ביישוב היהודי בתרפ"ט. הוא היה לוחם בחטיבת עציוני בירושלים. רחמים נהרג בעת שיצא לחופשה קצרה מהעמדה עליה הגן במגור נוסף. ביום כ"ח באייר תש"ח, 6 ביוני 1948, קיבל אישור ממפקדו ללכת ולבקר את בני משפחתו בשכונת אחווה. בהגיעו הביתה החלה הפגזה כבדה מתותחי הלגיון הירדני והכל מיהרו לתפוס מחסה. אחד הפגזים פגע בבית אחותו של רחמים ושמונה מבני המשפחה נספו: רחמים, רעייתו, אחיו ורעייתו ובתם, אחותו ובתה ועוד בן

18. ראה אתר "יזכור" www.izkor.gov.il סיפור חייהם של רב"ט אבנר בן-יהודה ושני בנים יהודה ומתתיהו.

19. ריאיון שנערך עם אבנר בן-יהודה בשכונת טירת שלום ב-11 בספטמבר 2014.

לאחות שנייה. שמונת הנספים הובאו לקבורה זמנית בשייח'באדר ולאחר מכן הועברו למנוחת עולמים בבית העלמין שעל הר המנוחות.

ב. ציון בצלאל, יליד אפגניסטן, לוחם בחטיבת עציוני, נהרג ב־5 במאי 1948 בהגנה על גוש עציון. אביו, שמואל, היה פעיל ב'משמר העם' בירושלים. רוחו אמנם נשברה בהילקת ממנו בנו (שהיה גם עוזרו בבית המלאכה למוזאיקה) אבל הוא לא נטש את המערכה ב'משמר העם', עד שביום י"ב באייר תש"ח, 21 במאי 1948, בצאתו למילוי תפקידו כאחראי לשכונה, כדי להרחיק עוברים ושבים ממקום הסכנה לכל ייפגעו בהפגזת האויב, נפל הוא עצמו מפגיעת אחד הפגזים.

ג. אברהם גזר-הולמס, יליד עיראק שעלה ארצה ב־1921, שירת כסמל בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה. כשהחלה מלחמת העצמאות התגורר עם משפחתו בירושלים. אף שהיה כבר כבן 50 ואב לשבעה ילדים, התגייס לחטיבת עציוני כחייל בשירות הובלת דלק. ביום היכנס ההפוגה השנייה לתוקפה, י"א בתמוז תש"ח, 18 ביולי 1948, נפל בשעת הפגזה בירושלים. ארבעה חודשים לפני כן שכל את בנו בכורו, מאיר, שנהרג בקרב שיירת הרטוב, ביום ז' באדר ב' תש"ח, 18 במאס 1948. גם מאיר, יליד עיראק, שירת בצבא הבריטי והיה בעצמו אב לשלושה ילדים.

ד. יוסף מרמון, בן מרים ושלום, נולד בשנת 1898 בעיר עמרן, תימן. בשנת 1945 עלה לארץ ישראל. לאחר הקמת המדינה ופלישת צבאות ערב, ונשלח לעבודת ביצורים. ביום ז' באייר תש"ח (16.5.1948), נפל יחד עם בנו, כאשר עסקו בעבודות ביצורים בקיבוץ רמת הכובש. הובא למנוחת-עולמים בבית-הקברות ברעננה. כותבי סיפור חייו באתר ההנצחה הממלכתי 'יזכור', אפילו לא טרחו לכתוב את שם בנו. על הכן, שלום, כתבו כך: "שלום מרמון, בנם של צפורה ויוסף, שנולד בשנת 1926 בתימן ועלה ארצה עם משפחתו בשנת 1945. לאחר הקמת המדינה ופלישת צבאות מדינות ערב נשלח, יחד עם אביו, לעבודות ביצורים בקיבוץ רמת הכובש, ויחד עם אביו נפל ביום ז' באייר תש"ח (16.5.1948), תוך כדי עבודתו. הובא למנוחת-עולמים בבית-הקברות ברעננה". אב ובן, שעלו ארצה מתימן, ויש להניח שדרכם לארץ באותם הימים רצופה הייתה בתלאות רבות, הספיקו לחיות כאן שלוש שנים, התגייסו יחד למאמץ המלחמתי, ונפלו זה לצד זה. אין באתר ההנצחה תמונות של השניים. כל מה שכתבו על כל אחד מהם מסתכם בארבע שורות. אף מילה על ציפורה מרמון, אישה שהתאלמנה והפכה לאם שכולה באותו הרגע. אף מילה על עיסוקם, על מקום מגוריהם, על בני משפחה אחרים. לעומת זאת בביקור שערכתי ב־12 בספטמבר 2014 בקיבוץ רמת הכובש, התברר לי שחברי הקיבוץ מנציחים את זכרם בחדר ההנצחה של הקיבוץ לצד כל יתר הנופלים בהגנה על הקיבוץ במלחמת העצמאות.²⁰

ה. "ראובן נחמני, בן סולטנה (מלכה) ואשר, נולד ביום ז' בשבט תר"ץ (5.2.1930) בעיר צפרו, מרוקו. הוא עלה ארצה בשנת 1935, ולמד בבתי-הספר 'כל ישראל חברים' ורטיסבון בירושלים. שנה וחצי עבד בצנזורה הבריטית, אחר-כך למד את מלאכת הספרות ועסק בה. הדריך ילדים ב'גן השעשועים'. היה חבר ה'הגנה'. משאת-נפשו: עליית יהודי מרוקו. ראובן התגייס עם צו הגיוס הראשון, נשלח לשלושה חודשים ליס-המלח, ואחר-כך הועבר לכפר עציון. נפל עם נפילת כפר עציון ביום ד' באייר תש"ח (13.5.1948). אחיו מימון נפל שבועיים אחריו בהתפוצצות מרגמה במחנה 'שנלר' בירושלים. ביום כ"ה בחשוון תש"י (17.11.1949) הובא למנוחת-עולמים עם שאר חללי הגוש בבית-הקברות הצבאי בהר-הרצל בירושלים". כך נכתב באתר 'יזכור'. על אחיו, מימון, נכתב: "בן סולטנה (מלכה) ואשר, נולד ביום ל' בשבט תרפ"ז (2.2.1927) בעיר צפרו, מרוקו ועלה ארצה ב-10.10.1935. הוא למד בבית-הספר 'אליאנס' בירושלים, עבד כמכונאי-דפוס מומחה ותמך במשפחה. כחבר 'הנוער העובד' עשה זמן קצר בהכשרה בקיבוץ רביבים ומגיל 15 היה חבר ה'הגנה'. בתחילת מלחמת-העצמאות התגייס ומילא תפקיד של רגם. הוא השתתף בפעולות קרב רבות בסביבות ירושלים, וליווה את המשוריינים העולים להר-הצופים

19. שיחה עם הגב' חנה דרורי, האחראית מטעם הקיבוץ על ההנצחה.

עם האספקה והתחמושת המוכרת ל"הדסה" ולאוניברסיטה הנצורות. פעם הותקף המשורר שנסע בו עם ארבעה מלווים אחרים. הם השיבו אש ולחמו בגבורה במשך שעות. ארבעת חבריו נפלו והוא נשאר יחידי, אך המשיך להילחם עד אשר הגיעה תגבורת והוציאה את המשורר על כל האספקה והנשק שבו. שבוע ימים שכב פצוע בבית-החולים ואחר-כך חזר לתפקידו בגדוד "מוריה". נפגע ונפל בהתפוצצות מרגמה במחנה שנלך בירושלים, ביום כ"ד באייר תש"ח (2.6.1948). נקבר בשייח'-באדר א'. אחיו, ראובן נפל שבועיים לפניו בקרב האחרון בכפר עציון. ביום כ"ח באלול תש"י (10.9.1950) הועבר למנוחת-עולמים בבית-הקברות הצבאי בהר-הרצל בירושלים. בנים לתפארת היו לסולטנה ולאשר נחמני. האם סולטנה אינה זכאית לתואר "אם הבנים"?

ו. לחממה ולשמעון עמראני, בני העדה התימנית בירושלים, היו שני בנים: סעדיה ואליעזר. אליעזר נהרג ראשון, בירושלים. סעדיה נהרג עשרה ימים לאחר מכן ב'קרב על משמר הירדן'. כך נכתב באתר 'זכור' על אליעזר: "בן חממה ושמעון, נולד ביום כ"ג בתמוז תרפ"ו (5.7.1927) בירושלים. במשפחה חונך לשמירת המסורת והיה ספוג תורה מילדותו. עקשנותו עמדה לו לסיים בית-ספר תיכון, ואחר-כך נתקבל לסמינר למורים של 'המזרחי' לקבל עזרה מהוריו והתפרנס מכתיבת מזוזות, כי היה סופר סת"ם אמן ולעתים גם תמך במשפחה מכספו הדל. אליעזר ניחן בכישרונות רבים והצטיין במיוחד במוסיקה וזמרה. היה חזן בבית הכנסת בבית וגן ולימד את חבריו שירים וניגונים. היה חביב מאוד על מוריו וחבריו בבית-הספר. ב-27.11.1947 יומיים לפני החלטת עצרת האו"ם על חלוקת הארץ, התגייס עם בני כיתתו ל'הגנה'. עבר אימונים בנווה יעקב ומאז למד והגן לסירוגין, ביום עבד קשה ובבילות שמר ואף-על-פי-כן לא סרה ממנו רוחו הטובה. עם הקמת המדינה גויס גיוס מלא והועבר לבניין אפק. בליל כיבוש נוטר-דם שימש סבל-חבלנים ונשא חומרי-נפץ. למחרת, ביום י"א באייר תש"ח (20.5.1948), ניצב עם שלושת חבריו בעמדה בנוטר-דם בעת שקרב אליהם משוררין של הלגיון. המשוררין התקדם לאיטו, המטיר אש מכלים שונים והפגזים בפגזים כבדים. לשווא ניסו המגינים לפגוע בצמיגי המשוררין בסטנים שבידיהם. אליעזר נפל במקום מצורר של 12 כדורים ויחד עימו נפל חברו הסמינריסט אברהם וינוגרד. אחיו סעדיה נפל חודש אחריו בקרבות משמר הירדן."

על סעדיה נכתב באתר 'זכור': "בן חממה ושמעון, נולד ביום ט"ו באדר תרפ"ב (15.3.1922) בירושלים. בהיותו בן חמש יצא עם הוריו מצרימה, כשאביו, שהיה סופר-סת"ם בירושלים, הוזמן לכהונת שו"ב במצרים. הנער התחנך ללימוד תורה, וכשחזר ארצה בהיותו בן 14 עם הוריו שהתיישבו בתל-אביב, למד ב'ישיבת היישוב החדש' ואחר-כך בישיבת 'בני-עקיבא' בכפר הרא"ה. משם הוזמן לשמש מורה ומדריך לילדי עולי תימן במוסד ליתומים שיסד הרב בכפר גנים שליד פתח תקווה. סעדיה התגייס להגנת המולדת במלחמת-העצמאות והיה בין מגיני משמר הירדן. סמוך להפוגה הראשונה תקפו הסורים בכוחות גדולים את המושבה והצליחו לכבושה. בקרב זה נפל, ביום ג' בסיוון תש"ח (10.6.1948). אחיו אליעזר נפל חודש לפניו בקרבות ירושלים. לאחר חידוש היישוב במקום זוהתה גופתו והועברה ביום ז' בתמוז תש"י (22.6.1950) למנוחת-עולמים בבית-הקברות הצבאי בהר-הרצל בירושלים." כותבי סיפור חייו לא טרחו לתאם את סיפור חייהם של שני האחים; הם נפלו בהפרש של עשרה ימים ולא חודש; האם היו לזוג עמראני עוד ילדים וכד'.²¹

כדי לחזק את קביעתי שהנצחת חללי מלחמת העצמאות מבני עדות המזרח אינה מאוזנת, אציג את הנצחתו של איש ראוי וידוע – חיים שטורמן – איש ההתיישבות העובדת. חיים נולד ב-1892 בכפר צ'ברונה בפלך קייב, שבה הייתה משפחתו המשפחה היהודית היחידה. כשחיים וארבעת אחיותיו הבוגרות ממנו גדלו, עברה המשפחה לעיירה היהודית הסמוכה ובניגודקה ולאחר זמן לא רב עברו ליקטרינוסלב. ב-1906 עלתה משפחת שטורמן לארץ. חיים למד בגימנסיה הרצליה. בגיל 18 עבר לסג'רה והצטרף לארגון ה'שומר' בחדרה. נאסר בעקבות היתקלות עם רועים ערבים ונכלא בכלא

21. כל סיפורי החיים לקוחים מאתר "זכור" www.izkor.gov.il של אגף משפחות והנצחה-היחידה להנצחת החייל במשרד הביטחון.

עכו. היה בין מתיישבי תל עדשים, חבר קבוצת כנרת ובשנת 1921 היה ממקימי עין חרוד. חיים היה מידידיו של אורד וינגייט. הוא טבע את הביטוי "נופלים ההולכים ראשונה" בהספרו לחברו משה רוזנפלד. חיים נהרג בעת ששימש כאחראי הביטחון של הקיבוץ. רכבו עלה על מוקש עם שני חבריו, אהרן אטקין מגבע וד"ר דוד מוסינזון מעפולה. בנו משה, נהרג במלחמת העצמאות, נכדו חיים, (שנקרא על שמו) נהרג בפשיטה על האי גרין. נכד נוסף, אמיר ברין, נהרג במלחמת ההתשה. שמם של חיים שטורמן וחבריו מונצח במספר מקומות בעמק יזרעאל ובסביבתו. הגן הלאומי, גן 'השלושה', הוא הסח'נה, נקרא על שמם. כן נקראים על שמו קיבוץ מעוז חיים (שלפני נפילתו נקרא "קיבוץ מעוז"). המוזיאון האזורי של עמק יזרעאל, "בית שטורמן" בעין חרוד, שנוסד ב-1941, וגן ציבורי בעפולה, מול התחנה המרכזית, הנקרא "כיכר דוד" על שם דוד מוסינזון ושני חבריו. שטורמן הונצח בספר "בדרך לוחמים", בספר "השומר" ובחבורת שהוציאה לזכרם של השלושה המועצה האזורית גלבע. אכן הנצחה ראויה לאיש ראוי. לולא השתייך לתנועה הקיבוצית, ספק אם היה זוכה להנצחה כזאת. קל וחומר אם היה שם משפחתו אבושדיד או עמרנני. רק לאחרונה נוכחתי לדעת עד כמה צודקת קביעתי, שהנצחת בני עדות המזרח לוקה בחסר. במאמר שכתב לאחרונה העיתונאי הבכיר, דן מרגלית, מאמר שכותרתו "שלוש משפחות שהן מגש הכסף בעל כורחן", הוא כותב: "...הציונות החילונית הוציאה מקרבה אימהות כאלה, 'אם הבנים' רבקה גובר; עטרה שטורמן מעין חרוד; נעמי זורע ממעגן מיכאל...".²² מדוע לא טרח מרגלית, ידען מופלג ופרשן בכיר, להזכיר את מרים בן-יהודה, את צביה בצלאל, את אהובה ג'ורג'י-הולמס, את ציפורה מדמון, את סולטנה נחמני, את חממה עמרנני, ומימים אלה ממש את מרים פרץ ששכלה שני בנים. אני מניח שדן מרגלית לא כתב זאת בכוונת מכוון, אלא פשוט משום שהוא יודע את אשר הממסד של שנות המדינה הראשונות רצה שידע.

8. היעדרם של כותבים וחוקרים מבני עדות המזרח בספרות העוסקת במלחמת העצמאות.

כחלק מעבודתי זו ביקשתי לבדוק את חלקם של בני עדות המזרח בכתיבה של ספרות המחקר, של ספרי החטיבות ומורשת הקרב של צה"ל, בסיפורת, בספרי השירה ובספרי הזיכרונות על מלחמת העצמאות מאז ועד היום. הצלחתי לאתר 368 כותרים, אף שאני מניח שישנם עוד עשרות רבות, שלא איתרתי. המצער מחד גיסא, והבלתי מובן מאידך גיסא, היא עובדת מיעוטם של חוקרים וכותבים מבני עדות המזרח. במלאכת האיתור מצאתי רק את אחד-עשר הספרים הבאים, שמהווים כ-3% אחוזים מכלל הרשימה:

- א. ארבל, זיוה. **הנערה עם האקדח** (סיפורה של זיוה הלוי ילידת תורכיה). מרחביה: ספריית הפועלים, 1999.
- ב. חמאמי-שרוני, תמר (עורכת). **ש"י זיכרונות (שאל ימיני יליד תימן ששירת בפלמ"ח)**. נתניה: הוצאה לאור האגודה לטיפוח חברה ותרבות, תיעוד ומחקר, נתניה, 1997.
- ג. טרי, אורה. **צועדת בצעד תימני - זיכרונות וסיפורים**. ישראל: הוצאה לאור עמותת אעלה בתמר, 2002.
- ד. כהן, גאולה. מפגש היסטורי: מפקדי ההגנה, האצ"ל והלח"י מסביב לשולחן מרובע / יזמה והנחתה: גאולה כהן. תל אביב: יאיר, תשמ"ו 1986.
- ה. _____. סיפורה של לוחמת, מהדורה 3 (מהדורה ראשונה ב-1962 בהוצאת קרני). תל אביב: המדרשה הלאומית ע"ש רנה מור, תשנ"ה 1995.
- ו. כהן, גמליאל. **המסתערים הראשונים: ספורה של המחלקה הערבית של הפלמ"ח**. תל אביב: ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 2002.
- ז. כהן, ירוחם (י"ה ליוצאי תימן). **לאור היום ובמשך**. תל אביב: הוצאת עמיקם, תשכ"ט-1969.
- ח. עדאקי, משה. **באש נצורה**. תל אביב: הוצאת עם עובד, 1975.

22. דן מרגלית, "שלוש משפחות שהן מגש הכסף בעל כורחן", **ישראל השבע**, גיליון יום שישי, ו' תמוז תשע"ד, 4 ביולי 2014.

ט. רגב (ג'רבי) עופר. **נסיך ירושלים – פרשת ההתנקשות ברוזן השבדי פולקה פון-ברנדוט, ירושלים 1948**. פורת הוצאה לאור, 2006.

י. שרון, חיים. **עת לעט – סיפורי חיים** (יליד תימן ששירת בפלמ"ח), הוצאה לאור עמותת אעלה בתמר, 2005.
יא. שגב (סבאג), שמואל (תרגם). **מאחורי הפרגוד: ועדה פרלמנטרית עיראקית על המלחמה בישראל**; תל אביב: הוצאת 'מערכות', תשט"ו-1954. ("חקירה עיראקית בכישלון המלחמה בישראל").

"גוילי אש" – בתום מלחמת העצמאות, פנה הסופר והמשורר ראובן אבינועם (גרסמן) (1905–1974), ששכל את בנו, סרן נועם גרסמן, בקרב בעטרות שמצפון לירושלים, לראש הממשלה ולשר הביטחון, דוד בן-גוריון, בהצעה לאסוף ולהוציא לאור את עיזבונותיהם של הנופלים. הצעתו התקבלה, שכן בן-גוריון ראה במפעל זה אמצעי ספרותי ואמנותי לשיקוף דמותם של הנופלים, להנצחתם בשפתם ובלשונם, ולהחייאת דמותם עבור הדורות הבאים. העבודה נמשכה כשלוש שנים: הקובץ הראשון של "גוילי אש", בעריכתו של אבינועם, יצא לאור בשנת 1952 (תשי"ב). חלק נכבד מהקובץ התבסס על אוסף שריכזה המשוררת אנדה עמיר-פינקרפלד לאחר המלחמה עבור המחלקה להנצחת החייל במשרד הביטחון. אסופות אלו מכילות סיפורת, שירה, מוזיקה, ציור ורישום, פיסול וצילום, דפי יומן, מכתבים, רשימות וביוגרפיות קצרות של הנופלים.²³ במהלך עבודתי זו סרקתי אם כן גם את אסופת "גוילי אש" ומצאתי בה כמה מסמכים שמצאתי לנכון להביא דברים נבחרים מתוך כמה מהם:

שמעון אושדי – יליד תימן. עלה ארצה עם הוריו ב-1934. המשפחה התיישבה ברחובות. שמעון היה מילדותו תאב-דעת והצטיין בלימודיו. סיים את בית הספר העממי לבנים "מזרחי" בעירו. מוריו גילו בו כשרון ונטייה להוראה, ועזרו לו להמשיך בלימודיו. בכיתה ט נאלץ להפסיק את לימודיו בגלל המצב הכלכלי הדחוק של הוריו. בהיותו בן 14 עבר עם קבוצת "הנוער העובד" להכשרה ביגור ומשם, ביחד עם גרעינו, לקבוצת כנרת, בה בילה שנתיים וספג לתוכו את רוח החלוציות, שהשאירה בו את חותמה. כתום השנתיים נאלץ לחזור לרחובות כדי לעזור למשפחתו. אבל אז פרצה מלחמת העצמאות והוא התגייס מיד, על אף המצוקה התומרית בביתו. הוא שירת בגדוד "הגליל" של חטיבת "יפתח" וכעבור זמן קצר מונה למ"מ. הוצע לו לצאת לקורס מ"מים, אך הוא לא הסכים להיפרד מחבריו שאליהם נקשר. שמעון עבר את נתיב הקרבות של החטיבה לחם בסביבות צפת, בהר כנען, בפריצת הדרך לירושלים, בלטרון, במבצע "דני", אך לבסוף נהרג ביום ה' באלול תש"ח (9.9.1948). בקרב עם כוח מצרי באזור בארי. היה בן 18 בנופלו. שמעון השאיר אחריו מכתבים ויומן, המגלים כושר ביטוי רב. להלן קטע מיומנו:

אדר, תש"ח

קול של מאות צעירים נשמע בארצנו – קול קורא באמונה וביטחון:
"אנו לא נשקוט עד אשר נקים את הריסותינו, ובציפורנינו נפלה את אדמתנו עד אשר תיתן את יכולה.
אנו נגן בגאון על אדמת-המולדת, על כבוד-עמנו ולא נעזוב את עמדותינו עד טיפת דמנו האחרונה...
אנו נחפור את אדמתנו במכונה, באת, בציפורניים – אם יהיה צורך בכך,

23. ראה הערך "גוילי אש" במרשתת <http://he.wikipedia.org>

אנו נצמצם את מאווינו, את עצמנו, כדי לתת מקום לאורחינו הבאים להתיישב בתוכנו..."

יצחק-נחום לוי – נולד בירושלים, דור שישי לילידי העיר. ילדותו עברה עליו בכפר הערבי בית-צפאפה, שם התגוררה משפחתו כמשפחה היהודית היחידה במקום. אחרי מאורעות תרפ"ט עברו לירושלים, ושם למד בבית הספר היסודי בבית הכרם ובבית הספר תיכון. בילדותו נתייתם מאביו. היה חניך תנועת "המחנות העולים" ובמסגרת תנועה זו יצא להכשרה לחולדה. שם התמסר לגידול צאן. אח"כ הצטרף לקבוצת הכשרה במסגרת הפלמ"ח ועשה שנתיים בעבודה ובאימונים בבית הערבה וברמת רחל. היה חבר קבוצת "החושלים" בגי'ב-יוסף שבגליל (כיום קיבוץ עמיעד) ועסק בשמירת השדות ובטיפוח יחסי שכנות עם ערביי הסביבה. עם פרוץ מלחמת העצמאות התייצב לשירות במסגרת הפלמ"ח בגדוד "הפורצים" בחטיבת "הראל". שירת בליווי שיירות, השתתף בקרב על הקסטל וכן בקרבות אזור ירושלים, בשיירה האחרונה לגוש עציון ובקרב נבי-דניאל. יצחק-נחום נפצע קשה באחד במאי 1948 בקרב לכיבוש הקטמון ומת מפצעיו לאחר עשרה ימים. בן 22 היה בנופלו. להלן קטע מיומנו:

ה' באדר א', תש"ג, 10.2.43

היום היו נטיעות, טוב מאוד לנטוע, כי על-ידי זה אתה קשור לאמא-אדמה. אוהב אני לראות בשגשוג העץ ובמתן פריו. שתלתי הרבה מאוד שתילים. נתנו לחורשות שמות סמליים, "גן הגיטו", "גן ילדי-הגיטו", התקווה". עלינו אך ורק לקוות ולעסוק בסלילת דרך לבאים אחרינו...

י"א באדר ב' תש"ג, 15.3.43

תל-חי – לו היה דבר כזה מתרחש בזמננו, אינני יודע אם היו קמים אנשים עזי-לב כיוסף וחבריו. דורנו הורגל יותר מדי לתפנוקים...

שלום ערבה – נולד ב-1925 במושב התימנים נחליאל שליד חדרה, ולמד בו בביה"ס היסודי. משסיימו למד שנה ב"ישיבה" בחדרה והמשיך את לימודיו – תחילה בתל אביב, בביה"ס "תחכמוני", ואח"כ בסמינר למורים של "המזרחי" בירושלים. במלחמת העולם השנייה שירת בחיל ההנדסה הבריטי, ועבר את ימי הקרבות של טריפולי וסביבותיה. משמת עליו אביו שוחרר מהצבא וחזר לביתו לשאת בעול המשפחה. בזמנו הפנוי עסק בספורט ובהדרכת בני נוער ביישוב. גויס לנטורות ושירת חצי שנה בשער הגולן. משם חזר למשקו, ביססו ומסרו לאחיו הצעירים ממנו. הוא עבר לחיפה ועבד בבית חרושת בנמל, חזר לנחליאל ועבד בחברת החשמל. מטעם הוועד הלאומי טיפל גם בנוער עזוב במושב. מראשית מלחמת העצמאות שירת ב"הגנה", ואח"כ בחטיבה 7. נהרג ביום כ"ב באייר תש"ח (31.5.1948), במבצע "בן-נון ב'" – הניסיון השני לכבוש את מערך הלגיון בלטרון במגמה לפרוץ את הדרך לירושלים. במהלך הקרב נאלצה יחידתו לסגת תחת אש כבדה. בשעת הנסיגה הגיעה לאוזניו צעקתו של אחד החברים אשר נפצע. לאחר שעבר מרחק רב פגע צרור כדורים בראשו והוא נהרג במקום. הפצוע הצליח להגיע בזחילה אל היחידה ולהינצל. כך נתן את נפשו תחת נפש חברו. בן 23 היה בנופלו. להלן קטע מיומן שכתב בגיל 17:

...את כל עשרי, כל אשר לי, הייתי נותן תמורת יום נוסף של חיים בקרב משפחתי, ליד גינתי הקטנה שעמל רב השקעתי בה. לשמוע את צפצוף הציפורים המתרוצצות בין עפאי האילנות, וללטף בחיבה את העגל האפור והיפה ששכב במנוחה ברפת, וליחך ברוב הנאה את העשב הרך והרענן שהגשתי לפיו. ברם, גזירת הגורל לא תדע רחם – גם דמעות לא ימיסה. אני פונה לדרכי הארוכה שסוד עתידי גנוז בה, כשאני משאיר מאחורי את כל היקר לנפשי..

משה אלנקוה – נולד ב-1931 בקריית חיים להורים יוצאי ספרד. לאחר שסיים שש כיתות של ביה"ס התיכון החל לעבוד במקצוע ההידרו-טכניקה. מנעוריו היה חבר תנועת "גורדוניה" ופעיל בשורותיה. חברי קבוצתו ותנועתו חיבבוהו ביותר וקראו לו בשם מוסה. הוא יצא עם חבריו לשירות בפלמ"ח מיד עם פרוץ המלחמה ועבר קורס מ"כים. משה השתתף במרבית פעולות חטיבת "יפתח" בגליל העליון המזרחי. בקרב השני על גזרת הכפר מלכיה ביום י"ט באייר תש"ח (28.5.1948), נפצע משה קשה מצרור כדורים ברגלו ומת מפצעיו. לפי עדות חבריו עודד גם לאחר שנפצע והיה בכך נאמן לאופיו האמיץ והחברי עד רגעו האחרון. השאיר הורים ואחות. בן 17 וחצי היה בנופלו. להלן קטע מתוך סיפור קצר – פְּטָמָה – שכתב:

אוהב אני לשבת ולהרהר...מה טוב לשבת ככה ולהתמכר לדמיונות מפותחים ומגרים...להשלות את נפשי רציתי, ולו לרגע קט. והשעה אף הסכיבה כה נוחות ומתאימות! שעת דמדומים בון ההרים, שעה יפה היא ורווית געגועים; אור וצל משמשים בה בערבוביה. יש אשר יגבר האור, וקרן קלושה תציף את העמק שלפני; והנה הנדי העמוק ומאחורי הנדי, כצמוד לצלע ההר, שוכן הכפר הערבי. מעל בתי-החמר המכים מזדקר המסגד, אשר מצריחו אך זה קרא המואזין לתפילה, וקולו היפה והמוטעם בנגינה מזרחית עודנו מנסר בחלל, וההדר עונה לו מבין ההרים...

ישראל אלנקוה – דודו של משה, נולד באדר תר"ף (1920) בטבריה להורים יוצאי ספרד. כשסיים את ביה"ס העממי למד מסגרות והצטיין בזריזות ובהבנה גם במקצועות אחרים. שירת כנוטר בגליל התחתון והיה חבר ב"הגנה". במלחמת העצמאות שירת כחבלן בחטיבת "כרמלי". השתתף בכיבוש עכו. ישראל עמד לשאת אישה (חיילת) אך לפני נישואיו יצא לפעולה לכפר בירוה (כיום אחיהוד), ליד עכו כדי לפרק מוקש שחסם את הדרך. במהלך ניסיונות הפירוק התפוצץ המוקש, הוא נפצע קשה ומת מפצעיו בבית החולים ביום כ"ט באייר תש"ח (7.6.1948). אחרי נפול בן אחיו, משה אלנקוה, בא לביקור ניחומים אצל משפחת אחיו, ובשוב ליחידתו שלחם להם מכתב התנחומים ובו כתב בין היתר:

...יקירי, לא אדע כמה לנחמכם. כאבכם הוא כאב כל המשפחה וביחוד גדול יגון אמו השכולה שזכתה לגדל בן לתהילה. לכן אני פונה אליך, גיסי היקרה, שתירגעי ולא תוסיפי לבכותו. דמעותיך לא תרווינה עפרו. להיפך, עליך להתגאות בו! בנך בין בוני המדינה אשר נפל בשדה המערכה. רבים הקריבו את חייהם למען חלום אחד...טובי בחורינו נפלו בעד מדינת ישראל...הוא נפל כגיבור על מזבח המולדת וכשנפל אמר לאנשיו: המשיכו! והם המשיכו וממשיכים ללא חת.

משה דנינו – נולד ב־1928 בחיפה כבן להורים יוצאי מרוקו. סיים את ביה"ס העממי "יסוד הדת" ואחרי כן נאלץ לצאת לעבודה מחמת מצבם החומרי הדחוק של הוריו. רצונו העז ללמוד וכישרונותיו עוררוהו להמשיך בלימודים. בהיותו בן 16 החל ללמוד בערבים בבית ספר התיכון "אבן פינה", והתכונן לבחינות הבגרות מטעם ממשלת המנדט. הוא עבד במשרד של עורך דין בחיפה כי שאף ללמוד משפטים ולהיות עו"ד. היה בן מסור להוריו והקדיש את כל מרצו למשפחתו ולהשכלת אחיותיו הצעירות, ובו בזמן עסק גם בפעילות ציבורית. בנעוריו הצטרף לשורות הגדנ"ע והיה פעיל מאוד גם באגודת צעירי הספרדים בחיפה. חבריו הוקירוהו על מסירותו הרבה לתפקידיו ועל הרוח הטובה שהפיץ על סביבותיו. עם פרוץ מלחמת העצמאות התנדב בין הראשונים והשתתף בהגנת חיפה. אח"כ הצטרף לחטיבת הנגב ונטל חלק בקרבות יד מרדכי וניר ע"ס. הוא נהרג ביום א' בתמוז תש"ח (8.7.1948) בהתקפת כוח מצרי על אחד ממשלטי ניר ע"ס. להלן קטע ממכתב שכתב לחברו כחודשיים לפני נופלו:

...בניר ע"ס היו פגיעות רבות של פגזים. בין ההרוגים שהיו שם נהרגה אחת בשם מזל, היא ספרייה, הגרה לא רחוק מאתכם וטובת לב מאין כמוה. ככה, ידידיה, לאט-לאט מפסידים חברים וחברות טובים!...מה שאני מבקש ממך כעת הוא שתשים לב היטב למה שאני כותב ותזכור. אני אינני פוחד מהמוות כשם שהמוות אינו פוחד ממני...המולדת אינה נבנית בכסף אלא בדם; את הדם נמצא והמולדת תהיה חפשיה...

כסיפא לסעיף זה בחרתי להביא שיר שכתב המשורר הטברייני, רפאל מזרחי, לזכר אחיו, משה. משפחת מזרחי הייתה נצר ליוצאי ספרד שהשתקעו בטבריה. משה נולד ב־1928 בחיפה, גדל בעפולה ושם למד בביה"ס היסודי. בשל מצבה הכלכלי הדחוק של המשפחה נאלץ לצאת לעבוד בגיל צעיר. ההורים חזרו לטבריה, עיר הולדתם, ומשה הצעיר עבד עבודה מפרכת כמנפץ חצץ בכביש. אח"כ למד בחשמלאות, ועבד כחשמלאי בשדה התעופה בתל נוף. ידע להסתגל לעבודות שונות ונתקבל כפקיד בדואר טבריה. מגיל צעיר היה חבר ב"הגנה". בשל שליטתו בשפה הערבית צורף לש"י (שירות הידיעות של ה"הגנה").

עם פרוץ מלחמת העצמאות סירב להשתחרר בשל היותו עובד בשירות חיוני והתגייס. תחילה הועסק בהאזנה לשידורי האויב, אך תבע להעבירו ליחידה קרבית. הוא הוצב בחטיבת "גולני", שהועברה לנגב לפני מבצע "חורב" והיה אלוטמן ומקלען בגיפ סיור. משה נפל בקרב ליד רפיח ביום ג' בטבת תש"ט (4.1.1949). את השיר פרסם רפאל מזרחי ב־11 במארס 1949 ב'הד המזרחי' – ביטאון ליהדות הספרדית, שראה אור בירושלים בשנים 1942-1951:

דָּמָךְ שְׂרָהָה הָרְגָבִים, דָּמָךְ הִשְׁהוּר שְׁנָגֶר,
דָּמָךְ אָחִי אֶהוֹבִי זֹעֵם לְנֶגֶם וְתָגֶר.
וְתֵצֵא עִם אֶלְפֵי הַנְּעָרִים לֶלֶחֶם אֶת מִלְחַמַת הַדּוֹר,
עַתָּה גָּחוּ צָרִים מְצָרִים אֶת דֶּרֶךְ-הַגָּאֵלָה לְגֹדֶר.
עָטוּר חֵן, חֵם וְאוֹרָה בְּפָאָר-קוֹמָתָךְ הַזֹּהֶרֶת,
נֶאֱפֹד צְעִיף-נְגִה גְבוּרָה – נִפְלֵת אָחִי עַל הַמִּשְׁמֶרֶת.

ותרום זה דמותך ותגובה בהמוג פקקיך בסער

עת בדם-לכךך נתיבה סלקת לעם שבע הצער.²⁴

העושר הלשוני, כישורנות הכתיבה והיכולת הפואטית של החללים שמעוזבונותיהם ציטטתי, מצביעים על רמת השכלה גבוהה ויכולת ביטוי מרשימה. לכן דווקא עובדה זו מעצימה לדעתי את השאלה מדוע בין מחברי שלל הפרסומים על מלחמת העצמאות מצויים כה מעטים מבני עדות המזרח. כפי שצינתי כבר, אין לי הסבר מניח את הדעת לנושא זה.

9. רשימת המקורות

אבינעם, (גרסומן), ראובן (מלקט ועורך). **גווילי-אש: כך, א, ילקוט כולל מבחר עיזבונם הספרותי-האמנותי של הבנים שנפלו במלחמת הקוממיות לישראל**. תל אביב: משרד הביטחון, תשי"ב 1952.

בגין, מנחם. **המרד – זכרונותיו של מפקד הארגון הצבאי הלאומי**, תל אביב: הוצאת אחיאסף, 1978.
בן-אריה, יהושע (עורך). **ההיסטוריה של ארץ-ישראל – מלחמת העצמאות (1947-1949), כך עשירי**. ירושלים: הוצאת כתר ויד יצחק בן-צבי, 1983.

גבעתי, משה. **בדרך המדבר והאש – תולדות גרד 9**. תל אביב: הוצאת 'מערכות' וההוצאה לאור של משרד הביטחון, תשנ"ד-1994.
ויקיפדיה – אתר אנציקלופדיית התוכן החופשי במרשתת.

לוי, יצחק. **תשעה קבץ – ירושלים בקרבות מלחמת העצמאות**, תל אביב: הוצאת 'מערכות' וההוצאה לאור של משרד הביטחון, תשמ"ו-1986.

מרגלית, דן. "שלוש משפחות שהן מגש הכסף בעל כורחן", **ישראל השבוע**, גיליון יום שישי, ו' תמוז תשע"ד, 4 ביולי 2014.
נאור, מרדכי (עורך ראשי). **לכסיקון כוח המגן ה"הגנה"**. תל אביב: משרד הביטחון-ההוצאה לאור והארגון הארצי של חברי ה"הגנה", תשנ"ג-1992.

נזכור את כולם – אתר המרשתת של אגף שיקום והנצחה במשרד הביטחון.
סיוון, עמנואל. **דור תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון**. תל אביב: הוצאת 'מערכות' וההוצאה לאור של משרד הביטחון, 1991.
עמיר-פינקרפלד, אנדה. **בחייהם – כליל דמויות ממלחמת השחרור**, תל אביב: הוצאת 'עמיחי', 1950.

עיתונות יהודית היסטורית – אתר האינטרנט של אוניברסיטת תל אביב והספרייה הלאומית.
צור, ירון. **ההיסטוריוגרפיה הישראלית והבעיה העדתית. פעמים 5-94**, חורף-אביב תשס"ג.
_____. ירון. **אימת הקרנבל – "המרוקנים" והתמורה בבעיה העדתית בישראל, אלפיים**, קובץ 19, תש"ס-2000.

24. תודה למר דוד גדו', הדוקטורנט של פרופ' ירון צור, שהפנה אותי לשירו של רפאל מזרחי ב'הד המזרחי', אותו מצאתי באתר האינטרנט 'עיתונות יהודית היסטורית' של אוניברסיטת תל אביב והספרייה הלאומית. כל סיפורי החיים של הנופלים והקטעים מעיזבונותיהם שציטטתי כאן לקוחים מאתר "נזכור את כולם" במרשתת.